

Павко А.І.
СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНИХ
УГРУПОВАНЬ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДІ ДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

Важливою ознакою політичного життя Наддніпрянщини на початку ХХ ст. стало виникнення та формування в межах її політичного поля партійної системи. Крім українських партій до неї входили і російські політичні партії та організації. У 1900-1904 рр. в силу об'єктивних історичних обставин виникли і розпочали діяльність у Наддніпрянській Україні місцеві відділення російських партійних угруповань соціал-демократичного, революційно-демократичного і консервативно-монархічного політичних напрямків. Історикам на підставі залучення невідомого документального, а також ретельній перевірці вже опублікованого фактичного матеріалу, творчого використання наукового доробку з цієї проблематики вітчизняних і російських дослідників під новим кутом зору важливо з'ясувати реальне місце російських політичних партій та організацій у громадському житті України на початку ХХ століття.

Більш глибокого вивчення, усунення "білих плям", повернення із забуття ряду маловідомих подій і політичних діячів, з'ясування ще не досліджених питань поряд з іншими потребує і дожовтневий період історії соціал-демократичних організацій України. Серед актуальних питань цього періоду варто вказати на розробку питання про місце і роль соціал-демократичних організацій України в історії як українського, так і російського визвольного рухів, їх типологію, структуру і форми діяльності, кількісний і якісний склад.

Варто зазначити, що перші соціал-демократичні організації України виникли на початку 90-х років ХІХ століття у великих промислових містах - Києві, Катеринославі, Одесі, Харкові. У процесі ідейно-теоретичної боротьби з "легальними марксистами" вони досить швидко згуртувалися ідеологічно і міцніли організаційно, розширювали свої зв'язки з соціал-демократами інших міст Російської імперії.

Вже у 1894 році київська "Російська група соціал-демократів", яка згодом зайняла провідне місце серед соціал-демократичних гуртків міста, за даними департаменту поліції, нараховувала близько 100 чоловік.[1] Для посилення соціал-демократичної пропаганди серед робітників, був створений спеціальний орган - Робітничий комітет. Його завдання полягало в тому, щоб "знати все, що відбувається у робітничому середовищі." [2]

У 1894-1895 рр. революційні соціал-демократи промислових центрів України своєю діяльністю зробили політичний внесок в розгортання робітничого руху. Не випадково в доповіді російських соціал-демократів Міжнародному соціалістичному конгресу, що відбувся в червні 1896 року в Лондоні, зазначалося: "На півдні Росії пробудження класової свідомості робітничого класу йде не менш швидко, ніж на півночі. Там також нема жодного великого промислового центру, в якому останні два-три роки не ознаменувалися б страйками та іншими проявами зростаючого невдоволення пролетаріату." [3]

В другій половині 90-х років основні зусилля "Російської групи соціал-демократів", як і інших київських соціал-демократичних гуртків були спрямовані на здійснення переходу від пропаганди марксизму в робітничих гуртках до економічної та політичної агітації серед широких робітничих мас. Восени 1896 року у процесі боротьби зі своїми опонентами після деякого перегрупування сил прибічники масової економічної та політичної агітації перетворили "Російську групу соціал-демократів" у групу "Рабочее дело". Керівником новоствореної групи став Б.Ейдельман, а серед активних її членів були М.Вигдорчик, А.Поляк, С.Померану, В.Крижанівська. Згодом до групи було прийнято кілька нових членів, в їх числі П.Тучапський. [4] За свідченням П.Тучапського група "Рабочее дело" "сполучила пропаганду з агітацією, тобто гурткову роботу з виданням листівок до робітників тих або інших підприємств у всяких питаннях, що їх хвилювали." [5] Саме на ґрунті тактики групи "Рабочее дело" у березні 1897 року відбувалось об'єднання соціал-демократичних гуртків м.Києва в "Київський союз боротьби за визволення робітничого класу." [6] Відкидаючи національні хвастощі, потрібно вказати на значну роль соціал-демократів України у скликанні І соціал-демократичного з'їзду в Росії. Лідери групи "Рабочее дело", і особливо Б.Ейдельман, вже з кінця 1896 й на початку 1897 року брали активну участь у підготовці до об'єднання соціал-демократичних груп Росії.

У 1897 році названа група разом з Петербурзькою, Московською, Івано-Вознесенською та Віленською соціал-демократичними організаціями зробила спробу скликати установчий з'їзд РСДРП, але у зв'язку з відсутністю переважної більшості делегатів, була проведена лише приватна нарада. [7] На ній було ухвалено, що організацію з'їзду візьме на себе група "Рабочей газеты". Таку назву отримала київська соціал-демократична група "Рабочее дело". Київська група "Рабочей газеты" не тільки взяла естафету підготовки І з'їзду РСДРП, але й довела цю справу до кінця. Як відомо, цей з'їзд відбувся в Мінську в березні 1898 року. Серед 9 делегатів 4 були з України: група "Рабочей газеты" була представлена Б. Ейдельманом та М.Вигдорчиком, "Київський союз боротьби за визволення робітничого класу" - П.Тучапський, катеринославський - К.Петрусевичем. [8] Харківська соціал-демократична організація відмовилась послати делегата на з'їзд. Вона мотивувала свою відмову тим, що створювати соціал-демократичну партію передчасно, оскільки місцеві організації не зміцнили як

ідеологічно, так і організаційно. Миколаївська та Одеська соціал-демократичні організації не брали участь у роботі з'їзду, оскільки не отримали запрошення від групи "Рабочей газеты". [9]

Після I з'їзду РСДРП соціал-демократичні організації Києва, Катеринослава, Одеси, Харкова були перетворені на комітети.

Важливим в історичній літературі є питання про ідейно-політичні напрямки в соціал-демократичному середовищі, які по-різному впливали на виникнення і розвиток РСДРП. Безперечно, соціал-демократія є певною політичною спільністю, що відрізнялась від інших партій. Водночас, в ідейно-політичному відношенні ця спільність була єдністю протилежностей. Після I з'їзду РСДРП у російській соціал-демократії, у тому числі на Україні, чітко сформувалися дві течії - революційна і опортуністична, представлена економістами. До речі, у 1898 -1900 рр. усі соціал-демократичні організації України перейшли на позиції "економістів".

Основні постулати "економізму" як більш або менш визначеної тактичної течії в російському робітничому русі вперше були викладені в газеті "Рабочая мысль", яка згодом стала органом "Петербузького союзу боротьби за визволення робітничого класу." У передовій статті першого номеру цієї газети, який вийшов в жовтні 1897 року, проголошувалось: "Боротьба за економічне становище, боротьба з капіталом на ґрунті щоденних життєво необхідних інтересів і страйки, як засіб цієї боротьби, - ось девіз робітничого руху." [10]

Теоретичні принципи "економізму" як оформленої опортуністичної системи були викладені в політичній програмі "Credo" (символ віри). У цьому документі завдання російських соціал-демократів обмежувались лише "участю, тобто допомогою економічній боротьбі пролетаріату і участю в ліберально-опозиційній діяльності". [11]

Група російських соціал-демократів, яка стояла на позиціях "економізму" суттєво вплинула і на трансформацію революційного руху в Україні на межі XIX-XX століть.

Посилення економізму в соціал-демократичних організаціях України був викликаний у першу чергу соціально-економічними факторами: промисловим піднесенням у кінці XIX століття в Росії, у тому числі й в Україні, яке викликало в певній мірі покращення матеріального становища робітничого класу, появою такого привілейованого соціального прошарку, як "робітнича аристократія". Зміцненню позицій "економістів" у соціал-демократичному середовищі сприяли також деякі конструктивні положення їх програми, арешти професійних революціонерів, формальне підпорядкування місцевих соціал-демократичних організацій, у тому числі і українських, Центральному Комітету, децентралізм в їх діяльності, відсутність централізованої політичної партії.

На початку XX століття в Наддніпрянщині вже існувала густа мережа місцевих соціал-демократичних організацій, які користувалися значним авторитетом серед російськомовних робітників великих та середніх промислових підприємств. У соціал-демократичних комітетах велася гостра ідейно-політична боротьба між прихильниками газети "Искра" та економістами. Зазначимо, що ці процеси відображали альтернативні прагнення двох гілок російської соціал-демократії в боротьбі за створення пролетарської партії. Якщо реформаторської партії робітничого класу, яка б стала невід'ємною частиною політичної структури буржуазного суспільства, тому революційні соціал-демократи домагалися утворення марксистської партії, партії соціальної революції. На сторінках газети "Искра" представники соціал-демократичних комітетів України неодноразово ставили питання про якнайскоріше "об'єднання діючих революційних сил і більш правильне їх функціонування." [12]

Крім революційної та реформаторської ідейно-політичної течії у соціал-демократичних організаціях України в 1900-1903 рр. існувала ще й третя - центристська, найбільш повно представлена напівіскрівською, напівекономістською групою "Южный рабочий"

Ця група випускала однойменну нелегальну соціал-демократичну газету, яка виходила в Катеринославі з січня 1900 по квітень 1903 р. До складу групи і в редакцію газети в різний час входили І.Лалаянц, О.Віленський, О.Коган, Б.Цейтлін, В.Розанов та інші. [13]

Джерела свідчать, що в Катеринославській організації РСДРП в 1901-1902 рр. нестійкі іскрівці боролися проти твердих прихильників газети в блоці з "економістами" та послідовниками "Южного рабочего", що затримало перехід усієї організації на іскрівські позиції до квітня 1903 р. [14] Харківський комітет РСДРП визнав "Искру" своїм керівним органом у листопаді 1902 р. На час визнання "Искры" Київським комітетом РСДРП, "заводських робітників" (з кінця 1903 р. Донецька спілка РСДРП) у цих організаціях позиції противників і нестійких прихильників газети ще були значними.

Наприкінці 1902 - на початку 1903 років на позиції "Искры" перейшли Київський, Харківський, Одеський, Катеринославський, Миколаївський комітети, пізніше Єлисаветградський комітет і Херсонська група РСДРП. За даними вітчизняних істориків, у

1903 р. в Україні діяло понад 35 організацій і груп прямо або опосередковано зв'язаних з газетою "Искра". Вони офіційно визнали революційну соціал-демократичну газету своїм керівним органом. [15]

Потрібно підкреслити, що революційні соціал-демократичні організації України внесли значний вклад і в підготовку II з'їзду РСДРП. Адже цей регіон був одним з основних центрів поширення в Росії іскрівської літератури. У Харкові і Києві перебував Організаційний комітет зі

скликання II з'їзду РСДРП, який і завершив роботу з його підготовки. На самому з'їзді були представлені делегати 7 соціал-демократичних організацій України, що становило майже 27% від загальної кількості присутніх. [16]

Програма РСДРП, яка була прийнята на з'їзді, одним з найближчих політичних завдань проголосила практичну реалізацію своїх основних вимог у сфері національного питання. Вони передбачали:

1) широке місцеве та обласне самоврядування для таких регіонів, які вирізнялися особливими побутовими умовами й складом населення; 3.

2) скасування станів і цілковитої рівноправності всіх громадян незалежно від статі, релігії, раси і національності;

3) право населення отримувати освіту рідною мовою, впровадження рідної мови поряд з державною у всіх місцевих громадських та державних закладах;

4) право на самовизначення за всіма націями, що входять до складу держави. [17]

Київський, Кременчуцький, Полтавський, Харківський комітети РСДРП.

Сумська група перевидала програму партії окремими брошурами й розповсюджували її серед робітників і селян. У Києві програма була надрукована також у додатку до №3 легального щотижневого соціал-демократичного журналу "Южная неделя". Програму перевидав масовим тиражем також Кримська спілка РСДРП, направивши 1 тис. примірників соціал-демократичним організаціям Донбасу. [18]

Соціал-демократичні організації України розповсюджували програму РСДРП, пропагували окремі її положення у своїх листівках і газетах. Однак конкретно українського національного питання вони не торкалися, до того ж усю свою літературу видавали російською мовою. Лише одна листівка, видана в січні 1904 року Одеським комітетом РСДРП ("Неряд у Росії і соціал-демократія") була надрукована українською мовою. У ній роз'яснювалися причини появи нерядів (смут) у країні й містився заклик до всіх громадян, незалежно від того, де вони проживали, "в городі чи на селі - і якої б мови не були - руські, ляхи, українці, євреї, німці, армяни і так далі, однаково ні в якому разі не повинні ворогувати, бо се корисно єдиному нашому ворогу - буржуазії, яби поміж нас були незгоди та ворогування." [19]

Основною ідеєю всіх чисельних видань соціал-демократичних організацій України напередодні революції 1905-1907 рр. стала ідея інтернаціонального згуртування робітників незалежно від національності, спільна боротьба проти капіталу й царського самодержавства. Проте національні інтереси українського народу більшовики нерідко недооцінювали, а то й просто ігнорували. Достатньо сказати, що в дожовтневий період не виходило жодної більшовицької газети українською мовою. Як відомо, згодом після свого створення РСДРП розпалась на дві фракції - більшовиків та меншовиків. Зазначимо, що меншовизм мав сильні позиції в соціал-демократичних організаціях України. Як ідеологічний, суспільно-політичний та соціокультурний феномен, він вимагає прискіпливої уваги та серйозного вивчення. Важливо відкинути застарілі стереотипи радянської історіографії про меншовиків як зрадників робітничого класу, агентів буржуазії в робітничому русі, демагогів, які спирались на соціальні верстви робітничої аристократії. Представникам нової генерації дослідників потрібно об'єктивно проаналізувати виникнення, сутність, політичну еволюцію меншовизму в дожовтневий період. Варто враховувати ту обставину, що наступність між "економізмом" та меншовизмом була не тільки формальною та персональною, але мала й історичний характер. Всі основні елементи меншовизму як достатньо сильної політичної течії в російському робітничому русі виробив у собі вже "економізм". Потрібно зазначити, що в соціал-демократичному середовищі існували не тільки більшовицькі та меншовицькі організації. Крім них в Україні діяв ряд організацій, керівництво яких ще не визначило свого ставлення до розколу в РСДРП як через свою недостатню обізнаність з внутріпартійними незгодами, так і через відірваність від загальнопартійних центрів.

Не був однорідним і сам склад більшовицьких і меншовицьких організацій. Вже в 1903-1904 рр. в ряді меншовицьких організацій почали формуватись більшовицькі групи. Вони виникли в Алчевській, Луганській і Горлівській – меншовицьких організаціях, однак жодна з названих груп організаційно ще не оформилась. Не були політично однорідними напередодні революції 1905-1907 рр. в Росії й більшовицькі організації. Поряд з більшовиками в частину з них входили й меншовицькі елементи. Такі явища протягом 1904 р. мали місце в Катеринославській, Миколаївській та Одеській більшовицьких організаціях. [20]

В Україні на позиціях більшості стояли Одеський, Катеринославський і Миколаївський комітети. Значним впливом користувалися більшовики в Поліському комітеті, Луганській, Кам'янській, Олександрівській, Херсонській і деяких інших організаціях і групах РСДРП. Для координації діяльності місцевих організацій наприкінці 1903 - на початку 1904 р. були створені обласні опорні центри - Східне, Північне і Південне бюро ЦК РСДРП. Південне бюро керувало роботою Одеського, Катеринославського, Миколаївського комітетів і цілого ряду дрібніших організацій України, Молдавії і Криму. [22] Три організації (Київська, Харківська і Донецький союз РСДРП) очолили меншовицькі комітети. Протягом 1903-1904 років у Київській і Харківській меншовицьких, Балтській, Горлівській, Довгинцевській, Єлизаветградській,

Єнакіївській, Кам'янській, Конотопській, Криворізькій, Луганській, Мелітопольській, Олександрівській, Павлоградській, Поліській, Полтавській, Херсонській, Чернігівській, Щербинівській та інших об'єднаних організаціях почалося утворення неоформлених груп більшовиків. Напередодні першої російської революції в Україні нараховувалося близько 25 більшовицьких організацій і груп. [23]

Залишаючись на ґрунті історичної правди, потрібно зазначити, що широкомасштабна агітаційно-пропагандистська робота, яку проводили більшовицькі організації України в перші роки ХХ століття, сприяла значному посиленню революційного робітничого руху. Так, у 1903 р. в Київському (10 губерній) та Харківському (11 губерній) відбулось 69% всіх страйків у Росії. [24] Свідченням високого рівня ідейно-організаційної роботи більшовиків став загальний політичний страйк 1903 р., який охопив і великі промислові центри України. Місцеві комітети і групи РСДРП відіграли значну роль і в підготовці масових селянських виступів у Полтавській і Харківській губерніях навесні 1902 р. Рух охопив 19 волостей з 337 селами і понад 150-тисячним населенням. Безпосередню участь у русі брали 38 тисяч чоловік. Під час виступів було розгромлено 105 поміщицьких економій. [25] Протягом квітня-грудня 1902 року в селах Полтавської губернії за далеко неповними даними було зареєстровано біля 70 випадків розповсюдження соціал-демократичних листівок та прокламацій. [26]

З метою удосконалення агітаційно-пропагандистської роботи серед селян соціал-демократи використовували і досвід у цій сфері політичної діяльності революційно-демократичних партій, зокрема, есерів. Так, у грудні 1903 року в Одесі була проведена спільна нарада пропагандистів від місцевих комітетів РСДРП і партії есерів. Вона стала конкретним втіленням тактики "лівого блоку". Повідомляючи про цю нараду в Департамент поліції, начальник Одеського охоронного відділення зазначав, що "2-го грудня в Одесі відбулась об'єднана сходка уповноважених агітаторських зборів соціал-демократів і соціалістів-революціонерів за участю представників від комітетів обох партій. Ця сходка обговорювала засоби проведення пропаганди серед селян і прийняла рішення "посилити в навколишні села енергійних агітаторів, а також організувати систематичну доставку туди літератури." [27]

Помітну роль у громадсько-політичному житті України на початку ХХ століття відіграв Бунд - Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі, Росії. Він був утворений на установчому з'їзді єврейських соціалістичних груп у Вільні 25-24 вересня 1897 р. [28]

У 1901-1902 рр. виникають бундівські комітети в Житоїрі, Бердичеві, бундівська організація в Одесі, створюються групи і гуртки, які примикають до Бунду в Києві, Київській, Чернігівській, Волинській, Подільській і Полтавській губерніях. [29] Відносини між бундівськими організаціями і комітетами РСДРП в Україні визначалися постановою ІV з'їзду Бунду (квітень 1901 року), в якій, зокрема, підкреслювалося, що незважаючи на зростаючі проблеми єврейського робітничого руху на Півдні Росії, в містах, де існують єврейські робітничі організації, постаралися створювати з їх згоди комітети Бунду. Там же, де ці організації входять до складу комітетів партії, а виділення їх може шкідливо позначитися на успіхах робітничого руху, окремих комітетів Бунду не влаштовували. [30]

Співробітництво між бундівськими організаціями і комітетами РСДРП знайшло свій вияв у обміні революційною літературою, у взаємній допомозі в організаційних питаннях, у налагодженій інформації про внутрішні справи. Але поступово, у зв'язку із з'ясуванням позицій з принципових питань, окремі непорозуміння як в центрі, так і на місцях вилилися в суттєві протиріччя. V з'їзд Бунду (червень-липень 1903 р.) висунув ультимативний пункт щодо визнання Бунду "єдиним представником єврейського пролетаріату." Після того, як II з'їзд РСДРП відхилив цю вимогу, Бунд залишив з'їзд і заявив про вихід із партії. [31]

Але незважаючи на загострення відносин між РСДРП і Бундом, їх організації у багатьох випадках на місцях вступали в контакти між собою. Так, спільними діями комітетів Бунду і РСДРП в червні 1903 року були зірвані спроби реакції влаштувати насильства над євреями в ряді місцевостей України. Однією з крупних акцій бундівських організацій і комітетів РСДРП в Україні було святкування 1 травня 1903 року. Під їх спільним керівництвом воно пройшло в Бердичеві, Житоїрі, Києві, Николаєві, Одесі, Чернігові. Але Бунд в Україні не зважувався на самостійні політичні виступи й лише підтримував масовий політичний рух, що відбувався під проводом РСДРП. Бунд працював виключно в містах серед промислового пролетаріату і зовсім не мав політичної літератури українською мовою. [32]

Потрібно зазначити, що діяльність бундівських колективів в Україні постійно перебувала в полі зору царської жандармерії. У донесеннях її співробітників у департамент поліції Міністерство внутрішніх справ Росії підкреслювалося їх уміння конспіративно проводити роботу, поповнювати свої лави новими членами, розставляти належні кадри керівників і пропагандистів, налагоджувати зв'язки з ЦК, закордонними центрами, іншими містами. [33] Намічалася ціла система з організації і нагляду за осередками цієї партії в Бердичеві, Житоїрі, Катеринославі, Кременчуці, Полтаві, Одесі з тим, щоб своєчасно попереджувати їх виступи. Жандармам вдалося вислідити і розгромити Житомирський комітет (1903 р.), провести масові арешти в Одесі (1904 р.), здійснити 5 ліквідацій у Києві (1904 р.). Але в цих та інших містах швидко відновлювалися бундівські типографії, випуск пропагандистської літератури, бундівські

осередки поповнювалися новими членами.

Варто вказати, що поряд з Бундом на початку ХХ ст. в окремих містах України діяли "Єврейська незалежна робітничка партія", "Сіоністсько-соціалістична робітничка партія", "Єврейська соціал-демократична партія ("Поалей-Ціон")", "Єврейська соціалістична робітничка партія ("Серп)". [35]

Бундівцям довелося вести напружену боротьбу з представниками політичних угруповань в єврейському середовищі. В першу чергу – з Єврейською незалежною робітничою партією, яка заявила про себе в 1901-1903 рр. діяльністю в Одесі, Києві, Харкові, Катеринославі. Серйозним противником бундівців був сіонізм. [36]

Під час революційних акцій, у тому числі в Україні, між бундівцями і сіоністами виникли гострі сутички, які доходили до фізичного протистояння, як це мало місце в Бердичеві. Протиборство політичних суперників знаходило також свій вияв у ворожнечі на сходах, взаємних звинувачуваннях в недостатній теоретичній підготовці, на зборах у різних містах. [37]

На початку ХХ ст. Україна була одним з регіонів активної діяльності і російської партії соціалістів-революціонерів, яка виникла в результаті об'єднання народницьких гуртків і груп, які існували ще в 90-х роках ХІХ ст. на уламах "Народної волі". У січні 1902 р. газета "Революционная Россия" - центральний орган есерів - вмістила повідомлення про об'єднання в єдину партію "Південної партії есерів", яка діяла, головним чином, в Україні, і "Союзу соціалістів-революціонерів." [38] До новоствореної всеросійської партії есерів згодом у 1902 р. приєдналися всі інші народницькі групи, зокрема, "Аграрно-соціалістична ліга" (1900 р.), а також емігрантський "Союз руських соціалістів-революціонерів". [39]

В 1904 р. редакцією "Революционной России" був вироблений "Проект програми Партії соціалістів-революціонерів", який дістав схвалення на І з'їзді ПСР в грудні 1905 р. За основну свою мету партія ставила революційну боротьбу з самодержавством, скликання Земського собору (Установчих зборів), а в кінцевому результаті - побудову демократичного суспільства на принципах соціалізму. У політичній сфері одним із своїх головних завдань Партія соціалістів-революціонерів проголошувала "встановлення демократичної республіки з широкою автономією областей і обшин, визнання за ними безумовного права на самовизначення." [40]

В соціально-економічній сфері на перше місце есери висунули питання робітничого законодавства, аграрної політики і поземельних відносин. Зокрема, Партія соціалістів-революціонерів висунула вимогу соціалізації землі, тобто "вилучення її з приватної власності окремих осіб і перехід в суспільне володіння і в розпорядження демократично організованих обшин і територіальних союзів, обшин на принципах урівняльного користування. [41]

Арсенал технічних методів і засобів боротьби партії есерів, спрямованих на революційне перетворення російської дійсності, був досить різноманітним. Він включав у себе пропаганду і агітацію, мирну парламентську роботу і всі форми позапарламентської насильницької боротьби (страйк, бойкот, збройне повстання і т. д.).

У цьому відношенні есери відрізнялись від соціал-демократів лише тим, що визнавали індивідуальний терор як засіб політичної боротьби.

Агітаційно-пропагандистську та організаційно-практичну діяльність серед міських робітників есери здійснювали в містах України за допомогою місцевих комітетів. У доповіді російської партії соціалістів-революціонерів Амстердамському соціалістичному конгресу вказувалось, що такі комітети, зокрема, діяли в 1902-1904 рр. в Одесі, Києві, Харкові, Катеринославі, Херсоні, Житомирі, Полтаві. Там, де не були створені місцеві комітети есерів, діяли невеликі групи. Такі політичні угруповання есерів існували в Миколаєві, Чернігові, Бердичеві. [42]

Місцеві есерівські партійні організації вели систематичну агітацію серед робітників, видавали і поширювали необхідну агітаційну літературу (листівки, прокламації, брошури), керували виступами робітників (страйки, маніфестації).

На початку ХХ століття в Україні діяли також створені партією есерів спеціальні органи "Селянська спілка партії соціалістів-революціонерів та "Бойкова організація".

Організації "Селянської спілки партії соціалістів-революціонерів", які мали "поглиблювати і поширювати пропаганду і агітацію серед селян", зосереджували свою роботу переважно в селах Лівобережної України, особливо в Полтавській та Чернігівській губерніях. Місцеві есерівські організації видавали і розповсюджували листівки і прокламації, залучаючи до цієї роботи, крім професіональних діячів партії місцеву інтелігенцію. [43]

У 1903-1904 рр. в Україні розповсюджувалися такі брошури партії соціалістів-революціонерів, як: "На роботі", "Нове кріпосне право", листівки і прокламації: "До всіх селян", "До солдатів", "До всього російського народу", в яких висвітлювався стан селянства, роз'яснювалась програма соціалізації землі, вказувалось на необхідність боротьби проти самодержавства. [44] Ця література мала певний вплив на свідомість селян, сприяючи розвитку в їх середовищі антипоміщицьких, антицарських настроїв.

Одним із терористичних актів, здійснених "Бойовою організацією", в Україні стало вбивство влітку 1902 р. есером Х.К.Кочуро-Кучеренком харківського губернатора князя Оболенського. [45]

На початку ХХ століття в Україні виникли й анархістські організації, які представляли революційно-демократичний напрямок російського визвольного руху. Для поширення анархістських ідей у Наддніпрянщині велике значення мало заснування відомими російськими анархістами (П.Кропоткін, В.Черкезов) у 1903 р. в Лондоні щомісячно журналу "Хліб і воля". У передовій статті цього журналу була чітко визначена мета анархізму: "Хліб і Воля!" Не тільки хліб, але і воля, не тільки воля, але і хліб. Такий у всі й своїй простоті зміст всього суспільного питання". [46] В наступних випусках журналу проголошувались основні ідеї анархістської доктрини - свобода людини і необхідність боротьби з приватною власністю і державою.

Саме під впливом ідей журналу "Хліб і Воля" анархістські пропагандисти в 1903-1904 рр. з'явилися на околицях Російської імперії, у першу чергу в Україні, і приступили до організації анархістських груп.

Їх виникнення було зумовлене невинним процесом пауперизації робітництва і дрібних товаровиробників. Це породжувало протест проти існуючого ладу, штовхало на роботу проти нього, і тим самим, об'єктивно зближувало ці соціальні категорії населення з анархізмом. Перша анархістська група в Україні виникла влітку 1903 р. в м. Ніжині Чернігівської губернії. [47]

Оскільки частка пролетарів в загальній кількості населення міста була незначною, то основним об'єктом пропаганди й агітації анархістів стала студентська молодь, інтелігенція та найбільш селянство. Потрібно зазначити, що в Ніжині розповсюджувалась нелегальна література, яку видавали Бунду та Революційна українська партія. Проте помірковані програми цих політичних партій, відсутність активної практичної діяльності відштовхнули від цих партій найбільш радикально настроєних представників робітничої молоді, ремісників, студентів. Це створило сприятливі умови для поширення анархізму в місті.

За даними українського історика О.Лебеденка, на початковому етапі до складу ніжинської групи анархістів входили колишні члени РУПу Келмовський, Гелецький, Безручко, Горбик, Шенделев (з них – 2 гімназисти, 2 студенти технічного училища і 1 - агрономічного). Навесні 1904 р. до них примкнули визволені з чернігівської в'язниці робітники. Члени ніжинської групи анархістів вели пропаганду ідей державного ладу. Ніжинські завдання повалення існуючого суспільного і державного ладу. Ніжинські анархісти користувались підтримкою закордонних анархістів, які забезпечували групу грошима, зброєю, нелегальною літературою. [48]

Група анархістів, що діяла в Ніжині і вступила в дискусію з іншими партіями і течіями, видала і розповсюдила серед демобілізованих солдатів прокламації "До запасних" (листопад 1904 р.). У цій прокламації розкривалася загарбницька сутність імперіалістичної війни з Японією, різко критикувався існуючий державний устрій, лунали заклики до його усунення.

У січні-лютому 1904 р. анархістська група виникла в Житомирі, яка також орієнтувалася на лондонську групу, "Хліб і Воля". Виникнення групи анархістів у Житомирі було пов'язане з діяльністю робітників-емігрантів, які прибули з Австрії і розпочали пропаганду анархістських ідей на початку 1904 р. в середовищі робітників місцевої меблевої фабрики. Діяльність членів цієї групи зосереджувалась на поширенні анархістської літератури, різного роду прокламацій. У листопаді анархісти очолили страйк заготівельників, який закінчився їхньою перемогою. Це підняло їхній авторитет і поповнило їхні ряди новими прибічниками. З метою створення друкарні, житомирські анархісти провели декілька експропріацій і захопили значні суми грошей, які використали також і для закупки зброї. Поширюючи сферу впливу групи, її керівництво направило декілька чоловік у м. Черкаси для організації анархістського гуртка. [49]

Анархістські групи напередодні першої російської революції виникають і в Одесі. Зокрема, перша анархістська група в місті виникла під назвою "Робітнича змова" в 1903 р. Після її розгрому виникла група "Союз" – "Спілка непримирених" (1904). Переважну більшість її членів було заарештовано поліцією. Ті ж члени анархістської групи, які залишилися на волі, створили "Робітничу групу анархістів-комуністів", яка розгорнула пропаганду серед безробітних та пекарів, почала видавати гектографічні листівки із закликом до "громадянської непокори", провела декілька терористичних актів. [50]

Важливо також мати на увазі, що анархісти, які діяли в Україні на початку ХХ століття, належали не до українського революційно-соціалістичного руху, а до російських анархістських груп. Разом з тим, група українських анархістів-комуністів існувала протягом 1906-1907 рр. в еміграції і мала своїх агентів в Україні. [51] Існували також в Наддніпрянщині і псевдоанархістські утворення. Прикладом таких угруповань може бути так звана "Українська партія анархо-комуністів", яка складалася всього з двох осіб з Орловської губернії. [52]

Невідомою частиною політичних процесів, які відбувалися в Росії, у тому числі й в Україні, на початку ХХ століття був монархічний консервативний рух. Його основною метою було збереження самодержавства й єдиної та неподільної Росії, боротьба проти революційних настроїв, поширення національно-визвольних тенденцій, запровадження демократичних свобод. З цією метою в країні виникли різноманітні монархічні організації, союзи та клуби. Їх прапором був великодержавний російській шовінізм, непримиренність до будь-яких проявів національної свідомості народів, що населяли гігантську імперію.

Одна з перших дворянських монархічних організацій виникла в Петербурзі в жовтні 1900 р.,

яка складалася із групи письменників і публіцистів. Серед них – літератор В.Величко, нащадок українського літописця, правнук декабриста князь М.Волконський, дворянин В.Пуришкевич та інші. Головою "Русского собрания" було обрано Д.Голіцина. Його першими засновниками стали 120 чоловік. [53]

На початковому етапі свого існування товариство не ставило перед собою політичних завдань, зосередивши зусилля на культурно-просвітницькій діяльності. До кінця 1904 р. "Русское собрание" не втручалось у політичну боротьбу. Тільки 31 грудня товариством була направлена до царя депутація, як відповідь на "епоху довір'я", проголошену П.Святополк-Мирським. Безпосереднім приводом до цього стало посилення ліберального руху в Росії, який знайшов вияв у земській банкетній кампанії і царський указ від 12 грудня 1904 р., в якому було передбачено значні внутрішні перетворення в країні. Представники "Русского собрания" звернули увагу царя на необхідність збереження "самодержавства, православ'я і народності". [54] Намагаючись розширити свої ряди і зміцнити свій вплив, "Русское собрание" відкривало філіали в провінції, зокрема в Україні.

Перша місцева організація "Русского собрания" в Україні виникла в 1902 р. в Харкові. У наступному році був відкритий одеський філіал цієї організації, лідером якої став Б.Пелікан. За даними департаменту поліції одеський відділ "Русского собрания" нараховував у своїх рядах близько 200 чоловік, переважна більшість яких перебувала на державній службі. [55] Відповідний чорносотенний відділ було відкрито в 1904 р. і в Києві. Пізніше він називався "Киевское Русское собрание". [56] Найчисленнішим відділом консервативно-монархічного товариства в Україні став Полтавський, який очолив статський радник П.Гордієвський. Цей відділ нараховував в своїх рядах близько 900 членів. [57] На ці місцеві чорносотенні організації покладалося завдання охорони підвалин самодержавства, російської культури і мови в "національних окраїнах". У статуті київського відділу "Русского собрания", наприклад, зазначалося, що організація ставить за мету "охорону чистоти й правильності російської мови, вивчення явищ російського життя в сучасності і минулому, особливо Київської та Південно-Західної Русі". [58]

"Русское собрание" та його місцеві відділи заклали основу для створення монархічних партій, які в революції 1905-1907 рр. свою діяльність поширили і на Україну.

Варто наголосити на тому, що створення та діяльність російських політичних групувань в Надніпрянщині на початку ХХ століття стала відповідно реакцією на посилення українського політичного руху. Функціонування російських політичних партій та організацій на теренах України сприяло активізації як теоретичної, так і практичної роботи національних партійно-політичних структур, посилювало їх конкурентоздатність.

Література

1. Юрченко О., Демченко М., Поширення марксизму і соціал-демократичні організації на Україні. – К., 1983. – С. 96.
2. Эйдельман Б. Первый съезд РСДРП. – М., 1926. – С.15.
3. Доклад, представленый делегацией русских социал-демократов Международному рабочему конгрессу в 1896 году. – Женева, 1896. – С.17
4. Юрченко О., Демченко М. Поширення марксизму і соціал-демократичні організації на Україні. – К., 1983. С.113.
5. Тучапський П. Из пережитого. Дев'яності роки. – 1931. – С.52.
6. Там же с.53.
7. Равич-Черкасский М. История Коммунистической партии Украины. – К., 1923. – С.13.
8. Тучапський П. Из пережитого. Дев'яності роки. – Харків, 1931. – С.63.
9. Там же. – С.61.
10. Астров В. "Экономизм" предтечи меньшевиков ("Экономизм и рабочее движение в России" на пороге XX века) / Под ред. М.Покровского. – М., 1923. – С.136.
11. Там же. – С.141.
12. Переписка В.И.Ленина и редакции газеты "Искра" с социал-демократическими организациями в России. Сборник документов в трех томах. – Т1. – М., 1969. – С.387.
13. Там же. – С.555.
14. Маршрутами історії. – К., 1990. – С.6.
15. Варгатюк П., Шморгун П. Забуті події та імена: Із історії більшовицьких організацій України в дожовтневий період. – К., 1990. – С.36.
16. Маршрутами історії. – К., 1990. – С.5.
17. Второй съезд РСДРП. Протоколы. – М., 1959. – С.420-421.
18. Шморгун П. Національно-визвольний рух на Україні на початку ХХ ст. // Наукові праці з питань політичної історії: Міжвід. наук зб. Вип 173. – К., 1992. – С.7.
19. Історія України: Курс лекцій у 2-х кн. Кн.2.- ХХ століття. Навч. Посібник. – К., 1992. – С.34.
20. Маршрутами історії. – К., 1990. – С.8-9.

21. Шморгун П. З історії соціал-демократичних організацій України напередодні і в період першої російської революції (1903-1907 рр.) новий підхід. Укр. іст. журн. – 1990. № 2. – С.4.
22. Там же. – С. 3.
23. Варгатюк П., Шморгун М. Забуті події та імена: Із історії більшовицьких організацій України в дожовтневий період. – К., 1990. – С.39.
24. Всеобщая стачка Юге России в 1903 году. Сборник документов. – М., 1938. – С.19.
25. Класова боротьба в українському селі на початку ХХ століття. – К., 1968. – С.93.
26. Там же. – С.108.
27. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). Ф. 102. – Оп.1. – Спр.360. – Арк.23.
28. Бухбиндер Н. История еврейского рабочего движения в России. –Л., 1925. – С.69.
29. Левітас Ф., Гусев В. Бунд в Україні: місце в суспільному житті (кінець ХІХ ст. - 1921 р.). – К., 1995. – С.8.
30. Материалы к истории европейского рабочего движения. Вып.1. – СПб., 1905. – С.12.
31. Политические партии России. Конец ХІХ - первая треть ХХ века. - Энциклопедия. – М., 1996. – С.92.
32. Рафес М. Очерки по истории Бунда. – М.,1923.
33. Христюк П. 1905 рік на Україні. – Харків, 1925. – С.59.
34. Левітас Ф., Гусев В. Бунд в Україні: місце в суспільному житті (кінець ХІХ ст. - 1921 р.). – К.,1995. – С.11.
35. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.41. – Оп.4. – Спр.1. – Арк.4.
36. Сіонізм - рух єврейського національного відродження за відновлення єврейської держави в Палестині.
37. Центральний державний історичний в Україні, м. Київ. (ЦДІАУ) Ф.275. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 293.
38. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. В 3-х т. – Т.1. 1900-1907 гг. – М., 1996. – С.60.
39. Политические партии России. Конец ХІХ - первая треть ХХ века. Энциклопедия. – М., 1996. – С.434.
40. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. В 3-х т. – Т.1: 1900-1907 гг. – М., 1996. – С. 123.
41. Там же. – С.124.
42. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. В 3-х т. – Т.1: 1900-1907 гг. – М., 1996. – С.131.
43. ЦДІАУ. – Ф.275. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.44.
44. Лещенко М. Класова боротьба в українському селі на початку ХХ століття. – К, 1968. – С.144.
45. Там же. – С.143.
46. Хлеб и воля. - 1903. – №1. - С.1.
47. Лебеденко О. Анархісти на Україні в 1903-1908 рр. Укр. іст. журн. – 1991. – №11. – С.37.
48. Лебеденко А. История анархизма в Украине (кон. ХІХ - нач.ХХ ст.) – К., 1995. – С.36.
49. Лебеденко О. Анархізм в Україні. (ХІХ - початок ХХ ст.) – К., 1994. – С.36.
50. ЦДІАУ. – Ф.274. – Оп.4. – Спр. 1917. – Арк.156.
51. Там же. – Ф.385. – Оп.1. – Спр.2131. – Арк. 40-42.
52. Там же. – Ф. 335. – Оп.1. – Спр. 194. – Арк.2-16.
53. Острецов В. Черная сотня и красная сотня. – М., 1991 – С.7.
54. Залежский В. Монархисты. – Харьков, 1929. – С.13.
55. ЦДІАУ. – Ф.385. – Оп.1. – Спр.1995. – Арк.10.
56. Левицкий В. Правые партии. // Общественное движение в России в начале ХХ века. Т.3. – СПб., 1914. – С.358.
57. Російський державний історичний архів. Санкт-Петербург. РДІА. Ф.1284. – Оп.187. – Спр. 157. – Арк.264.
58. ЦДІАУ. – Ф.442. – Оп.636. – Спр.647, – ч.8. – Арк.224.